

COĞRAFYANIN BAKİ DİVANI'NA AKSİ: ŞEHİR ADLARI

Osman KUFACI (*)

Öz

Bir bilim dalı olan coğrafya ile edebiyat, sürekli olarak etkileşim ve karşılıklı üretim hâlinindedir. İnsan hayatının ayrılmaz bir parçası olan coğrafya, edebiyat eserlerine mekân ve içerik sağlar. Diğer taraftan edebî eserler, kurgulandıkları dünyanın coğrafyasına hayat vermekte, onu biçimlendirmektedir. Kendi döneminde ve sonrasında şairleri sanatıyla etkilemiş olan Baki, özgünlüğü yakalamayı başarmış şairler arasında yerini alır. Bundan dolayı Baki Divanı'ndaki şehir adlarından hareketle büyük bir şairin şehirlerle ilgili tasarrufları ortaya konuldu ve maddeler hâlinde Sonuç Bölümü'nde açıklandı. Divanların taranması suretiyle şairlerin şehir adları bağlamında imge, metafor, hayal ve tasarruflarıyla ilgili geniş ve genel bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Makale, bu minvalde yapılacak çalışmaya katkıda bulunacaktır. Ayrıca Baki gibi büyük bir şairin şehirler hakkındaki bakış açısını tespit etmek de ayrı bir önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Baki, Baki Divanı, Coğrafya, Şehir Adları, Bilim.

The Reflection of Geography into Baki's Divan: City Names

Abstract

Geography and literature, which is a branch of science, is constantly in interaction and mutual production. Geography, which is an integral part of human life, has provided place and content to literary works. On the other hand, literary works have given life to the geography of the world which they have been built and have shaped it. Baki, who influenced poets with his poetry in his own time and afterwards, was also among the poets who managed to acquire the originality. For this reason, a great poet Baki's expressions about cities starting from the point of city names in Baki's Divan were revealed and those expressions were explained by specifying in the conclusion section. As a result of the scanning of the Divan poets, there has been a need for a broad and general study on the image, metaphor, imagination, and expression of the poets' city names. This article will contribute to the study which will be done in this direction. It is also important to determine the perspective of Baki, a great poet, about cities in his work.

Keywords: Baki, Baki's Divan, Geography, City names, science.

---

*) Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı (e-posta: osmankufaci@hotmail.com). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8505-6518>.

Giriş

Edebiyat, resim, mimarî, müzik ve heykelle birlikte beş esas güzel sanat dalından birisidir. Edebiyatla diğer sanat dalları arasında malzeme, orijinalite, şekil açısından büyük farklılıklar vardır. Ayrıca, temel içerik unsuru bakımından da edebiyat, diğer sanatlardan ayrı bir mecrada seyreder. Plâstik ve fonetik sanatlarda, muhtevası insan olmayan ürünler ortaya konabilirken, edebiyat kapsamı içerisine giren ürünlerde bu pek mümkün görünmemektedir. Bundan dolayı edebiyat, muhtevasında insan ve/ya insanî bir husus bulundurma mecburiyeti taşıyan yegâne sanat koludur. Sanatın bütün dallarında vücuda getirilen eser, insana ait bir bakış açısının ürünüdür. Fakat edebiyat kapsamındaki insan-eser ilişkisi, doğrudan insanın ve ona mahsus niteliklerin, eserin muhtevasında bizzat olması hâlidir (Sazyek, 2013: 1127).

İnsanın doğasında estetik olana karşı hayranlık duyma ve haz alma ihtiyacı mevcuttur. Edebiyat insanın bu ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Bu sebeple edebiyat ve bilim birbirinden çok farklı vadilerde yol alır.

Bunlara ek olarak, hayatın farklı alanlarında bulunmalarına mukabil edebiyat ile bilim dalları arasında bir ilişkiden söz etmek mümkündür. İnsana hitap etmeyen, insanı ele almayan, insana bir şeyler söylemeyen edebiyatı kimse okumaz. Edebiyat ile diğer bilimler arasındaki ilişkinin temel sebebi her ikisinin insana yönelik ve bir insan etkinliği olmasıdır. Edebiyatın amacı; genel olarak, güzelliğe ulaşmak, muhatabına estetik bir zevk vermektir. Bilimin amacı ise deney, gözlem, araştırma, anket vb. yöntemler kullanarak gerçek ve doğru bilgiyi elde etmektir.

İnsanı konu edinen edebiyat bir insan etkinliği olan bilimden yararlanma yoluna gitmiştir. Bu minvalde edebiyatın öncelikli olarak psikoloji, sosyoloji, tarih, felsefe gibi sosyal bilimlerle doğrudan bir ilişki içerisinde olduğunu görmekteyiz. Ayrıca edebiyat; biyoloji, kimya, fizik gibi bilim dalları ile de dolaylı bir ilişki içerisinde. Bu ilişki karşılıklıdır. Bilimin edebiyatı, edebiyatın da bilimi etkilediği söylenebilir. Edebî eseri meydana getiren yazar, bilimlere ait bulgulardan, edebiyatın estetik düzlemi bağlamında, edebî eserin bünyesinde bir araç olarak yararlanır.

Bir bilim dalı olan coğrafya ile edebiyat, sürekli olarak etkileşim ve karşılıklı üretim hâlinindedir. İnsan hayatının ayrılmaz bir parçası olan coğrafya, edebiyat eserlerine mekân ve içerik sağlamaktadır. Diğer taraftan edebî eserler, kurgulandıkları dünyanın coğrafyasına hayat vermekte, onu biçimlendirmektedir. Kent, kır, ova, çöl, kıta, köy, ülke, yer, yol, yolculuk, yöre, yuva gibi coğrafi kavramlar birçok edebî eserin içeriğini meydana getirir. Malcolm Bradbury *The Atlas of Literature (Edebiyat Atlası)* adlı eserinde edebiyat ve coğrafya arasındaki ilişki için “Edebiyatın kendisi bir atlas, evrenin hayali bir haritadır.” der (Vurmay, 2010: 208).

Metinsellik ve öyküsellüğün coğrafya ve edebiyatın ortak bir özelliği olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki “coğrafya” sözcüğü, “yeryüzü” anlamındaki “geo” ve “yazma” ya da “betimleme” manasındaki “graphia” ya da “graphie” sözcüklerinin birleşiminden meydana gelip, “yeryüzü betimlemesi” anlamına sahiptir. Sözcüğün kökeninde yazma

filini bulundurması ve öyküsel tarafı, coğrafyanın edebiyatla ortak bir yönüdür (Skeat, 1963:238'den naklen; Vurmay, 2010: 210). Coğrafya, insan hayatını, kaderini yazarken, edebî eserler de insan ve coğrafyayı kaleme alır. Başka bir ifadeyle, insanın öyküsü coğrafya ve edebiyatta kurgulanmaktadır (Vurmay, 2010: 210).

Edebiyatta ırk, zaman ve çevre gibi unsurları tamamen reddetmek mümkün değildir. Bir sanatçının yetişmesinde ve bir sanat eserinin meydana gelmesinde ırk, zaman ve coğrafya gibi faktörlerin önemli bir rolü bulunur. Sıcak ülkelerdeki insanlarla soğuk ülkelerdeki insanlar arasında tabiat farklılıkları şüphesiz ki vardır. Renard, bu teoriye dayanarak bazı şehirlerden daha çok sanatçı yetiştiğini öne sürer. Bununla birlikte sanatçının ve sanat eserinin ortaya çıkış misyonunu bütünüyle bu unsurlara bağlamak da doğru değildir (Aktaş, 2012: 14-15).

Şairler, gelenek içerisinde miri malı olarak addedilebilecek geniş coğrafyadan çoğu zaman yararlanmışlar, hazır malzemenen yararlanırken daha çok geleneğin çizdiği sınırlar ve bilindik hayal dünyasının içerisinde kalmayı tercih etmişlerdir. Şairlerin, şiirlerinde yer verdikleri ikinci coğrafya ise; doğdukları, yetiştikleri, hayatlarını sürdürdükleri, görev yaptıkları, farklı nedenlerle bir zaman ikamet ettikleri Anadolu coğrafyasıdır (Kaplan, 2016: 122-124). Ancak gelenekten istifade ederken özgünlüğe ulaşmış ve tekrara düşmemiş şairler başarılı olarak sayılmış, edebiyat tarihlerinde mümtaz şahsiyetler olarak yerlerini almışlardır.

Divan şiirinde şehir denildiğinde akla ilk gelen eserler; bir şehrin güzelliklerinin ve güzellerinin tasvir edildiği şehrengizler, şehir adlarının tevriyeli olarak geçtiği biladiyeler, bir şehri övmek amacıyla kaleme alınan tarifnameler, bir şehrin kaybedilmesi münasebetiyle yazılan şehir mersiyeleri gibi eserlerdir. Öte yandan nesip bölümünde bir şehir tasviri bulunan kasideler, şehir adlarının redif olarak kullanıldığı gazeller ve değişik nazım biçimleriyle kaleme alınmış çeşitli şiirler de mevcuttur (Turan 2010: 597'den aktaran, Turan ve Çetin, 2018: 414). Divan şairleri her şeyden önce şiirlerinde şehirleri, tarih ve kasidelerdeki bazı örnekler dışında, hakiki manasıyla kullanmak yerine edebî özellikleri ile mevzubahis etmeyi yeğlemişlerdir. Bu perspektifte şiirlerinde kullandıkları şehirlerin çok bilinen niteliklerinden söz eden şairler, çoğunlukla şehir adlarını tevriyeli olarak yer vermişlerdir (Arıkoğlu 2008: 138; Dilçin 2007: 105-140'tan aktaran, Turan ve Çetin, 2018: 414). Divan şiiri araştırmaları bağlamında şehir adları ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır.¹

Divan şiirinde, Türk, Türkmen, Osmanlı, Arap, Habeş, Hindu, Acem, Tatar gibi kavim adları; Çin, Rum, Hutun (Hıta), Hint, Mısır, Yemen ise yer isimleri olarak sıkça zikredilir. Maksat yalnızca ülkelerin adlarını bir beyit içinde sıralamak değildir. Divan şairi bahis konusu şehir ve millet isimlerine şiirinde yer verirken estetik kaygıları önceler (Arıkoğlu, 2008: 138).

1) Divan şiirinde şehirler ile ilgili yapılmış çalışmalar ile ilgili Selami Turan ve Kamile Çetin'in çalışmasına müracaat edilebilir (bkz. Turan ve Çetin, 2018).

Baki Divanı'nda şehir adları ile ilgili yapılan okumalar neticesinde on iki şehir ismine rastlanıldı. Bundan dolayı çalışmada, Baki'nin şehir adlarıyla ilgili tasarrufları ve bakış açısı on iki başlık altında ortaya konuldu.

1. Aden

Bir sahil şehri olan Aden, Güney Arabistan'dadır. Bugün Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin güneyinde yer alır. Buranın denizinden bol miktarda inci ve mercan çıkarıldığı için, şairlerimiz "Aden"i umumiyetle inci ve mercan veya bu ilgiyi gözeterek zikretmişlerdir (Tulum, 2001: 348). *Baki Divanı*'nda² 6 yerde Aden kelimesi yer alır. Bu beyitlerden 2 tanesinde (K. 7/10, K. 26/7) "bahr-i 'Aden" tamlamasına yer verilmiştir. Üç beyitte ise (G. 26/1, G. 30/4, G. 248/3) "dürr-i 'Aden" ibaresi kullanılmıştır. Bir beyitte (G. 440/2) ise herhangi bir tamlama olmaksızın "Aden" kelimesi geçmektedir. "Aden" kelimesinin bulunduğu beyitlerde inci ile ilgili tasvirlerin yapıldığı görülür.

Divan şiirinde âşğın gözyaşı inciye benzetilir. En güzel ve en büyük inciler Aden denizinden çıkarılır. İnciler ortalarından delinerek ipliğe geçirilir ve böylece ziynet eşyası oluşturulur. Aşağıdaki beyit bu bilgiler göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Şairimiz, sevgiliye "can ipliği" olarak hitap eder. Baki, bu (dünya) pazarına kendi gözyaşı damlası gibi incinin gelmediğini, bundan sonra Aden incisinden vazgeçmesi gerektiğini düşünür:

Bu bāzār içre düşmez dāne-i eşküm gibi gevher

Gel ey cān rişteşi şimden girü dürr-i 'Adenden geç (G. 30/4)

"Bu pazar içerisinde gözyaşı tanesi gibi inci düşmez. Gel, ey can ipliği, bundan sonra Aden incisinden vazgeç."

Âşğın gözyaşı damlasının inciye benzetilmesi ve Aden'in inci çıkarılan yer olması dikkate alınarak aşağıdaki beyit meydana getirilmiştir:

Yaşumuz dökmege ol dürr-i 'Adendür bā'ış

Gönlümüz düşmege ol çāh-ı zeķāndur bā'ış (G. 26/1)

"Yaşımızın dökülmesine sebep Aden incisidir. Gönlümüzün düşmesine sebep o çene çukurudur."

Aşağıdaki beytin imge yapısının oluşumundaki temel çıkış noktası, incilerin ortasının delinip iplik geçirilmesi âdetidir:

2) Makalede Sabahattin Küçük'ün *Bâkî Dîvânı* (TDK Yay. Ankara 1994) çalışması esas alınmıştır. Bu sebeple şiir numaraları bu çalışma esas alınarak verilmiştir. Kısaltmalar: C. (Cilt), S. (sayı), s. (Sayfa), haz. (Hazırlayan), MÖ (Milattan önce), MS (Milattan sonra) Yay. (yayın(lar)ı), G. (Gazel), K. (Kasîde). Makaleye alınan şiirlerin künyesi; nazım şeklinin kısaltması, nazım şeklinin divandaki numarası/beyit numarası şeklinde gösterilmiştir. Örneğin, G 30/4 ibaresi, Baki Divanı 30. gazelin 4. beytini ifade etmektedir.

Bāğda dürr-i ‘Aden gibi yine yāsementūn
Çigerin deldi bu gün şīve-i çāh-ı zeķānuñ (G. 248/3)

“Bugün çene çukurunun nazı bahçede Aden incisi gibi yine yaseminin çiğerini del-
di.”

Divan edebiyatında dişlerin benzetildiği unsurlardan biri de incidir. Aşağıdaki beyitte “defterini dürmek” deyiminin “başarısını kıskanarak yükselmesine engel olmak” ve “öl-
dürmek” anlamları beyte uygun düşmektedir:

Defterin bād-ı şabā lü’lū-yı lālānuñ dürer
İlter olsa dişlerūñ vaşfın ‘Adenden cānibe (G. 440/2)

“Sabah rüzgârı senin dişlerinin vafını Aden’den tarafa ulaştırır olsa (senin dişlerin)
parlak incinin defterini dürer.”

Aden denizinden bol ve en güzel incilerin çıkarıldığı hakikatinden hareketle oluşturu-
lan beyitte jale (çiğ tanesi), istiare yoluyla Aden denizinden çıkarılan inci olarak düşü-
nülmüştür:

Jāle kıldı her kenārı sāhil-i baħr-i ‘Aden
Lāle ħāk-i gül-şeni kân-ı Bedaħşān eyledi (K. 7/10)

“Çiğ tanesi, her bucağı Aden denizinin sahili eyledi. Lale, gül bahçesi toprağını Be-
dahşan madeni yaptı.”

Aden ve inci ilişkisinin göz önünde bulundurulduğu beyitte, çimenlik Aden denizine,
bahçenin etrafı da Aden denizinin sahiline benzetilmektedir. Çiğ taneleri inci olarak, gü-
neşin ışıkları da bir el olarak tahayyül edilmiştir. Şairimiz, çiçekler üzerindeki çiğ tanele-
rini güneşin kurutmasını, güneşin elinin inci toplaması hayali sebebine bağlayarak hüsn-i
talil sanatı gerçekleştirmektedir:

Sāhil-i baħr-i ‘Adendür meger etrāf-ı çemen
Dest-i mihr anuñ içün oldu bu gün gevher-çin (K. 26/7)

“Galiba, çimenliğin etrafı Aden denizinin sahibidir. Onun için güneşin eli bugün inci
toplamaktadır.”

2. Bağdat

Çok eski bir geçmişe sahip olan kent, Abbasiler döneminde İslam’ın başkenti olmuştur. Halife el-Muktedi (1075-1094) ile el-Mustazhir (1091-1118) dönemlerinde Bağdat’ta büyük ve süslü binalar yapıldı. Bu devirde şehir Kirman Selçukluları hükümdarı II. Mehmed tarafından 1157 tarihinde kuşatıldı. 1258 yılında Hülâgû kuvvetli bir ordu ile Bağdat’a girdi, son halife el-Mustasım’ı ve ailesinden birçoğunu öldürdü ve şehri yağma etti. Şehir, daha sonra 1339 yılına kadar Celayirlilerin idaresinde kaldı. 1393 ve 1401 tarihlerinde Timur tarafından iki kere alındı ve Bağdat, her defasında büyük zarar gördü. Timur’un ölümünden sonra Bağdat’a dönen Celayirli Sultan Ahmet, Karakoyunlu Emiri

Kara Yusuf tarafından 1410'da öldürüldü ve şehir Karakoyunluların idaresine geçti. 1467 yılında ise şehirde yönetimi Akkoyunlular ele aldı. 1508 yılında Safevi hükümdarı Şah İsmail tarafından alınarak İran'a bağlanan Bağdat, Kanuni Sultan Süleyman'ın "İrakeyn Seferi" neticesinde 1534 tarihinde Osmanlılara dâhil oldu (Tuğlacı, 1985:318-319).

Şuara tezkirelerinde Bağdat şehri, her zaman değişik unvanlarla tavsif edilmiş, neredeyse yalın hâlde hiç zikredilmemiştir. Tezkirelerde, "Behiştâbâd", "Dârülemân", "Dâr-rüsselâm", "Gülşen", "Gülzâr", "Mahrûsa" unvanlarının Bağdat için kullanılması söz konusudur (Ayдын, 2017: 38-39).

Bağdat, Irak'ın tam bağımsızlığından (1932) itibaren ülkenin başkentidir. Kentin, çok zengin kültürel ve tarihî birikimi mevcuttur. Her yerde bu birikimin izlerine rastlamak mümkündür. Basra Körfezi kıyısında yer alan şehir, yüzyıllardan beri Ortadoğu'nun en önemli kentlerinden ve merkezlerinden biri durumundadır. Ortadoğu'nun merkezinde konumlanan şehir, çölden geçen yolların ortasında bulunur. Dicle Irmağı'nın kıyısında, Dicle ve Fırat ırmaklarının birbirine yaklaştıkları noktada ve verimli bir ovanın içerisinde yer almaktadır.

Âşığın gözyaşı seli, çok ve gür akması bakımından, Dicle nehri olarak tasavvur edilmiştir. Dicle nehrine mekân olması dolayısıyla Bağdat'a beyitte yer verilmiştir:

Küyuñ yolında döne döne aqđı gözyaşı
Seyl-âb-ı dide Dicle-i Bağdâd olup gider (G. 141/3)

"Senin mahallene ulaşma arzusuyla gözyaşı döne döne aktı. Gözden dökülen gözyaşı seli (sanki) Bağdat'ta bulunan Dicle nehri olup akar."

Gül bahçesi tasviri yapılan aşağıdaki beyitte, bahçenin yanından geçen ırmak, Dicle ve Fırat nehirlerinin birleşmesinden oluşan "Şatt" nehri olarak hayal edilmiştir. Tenasüp oluşturmak bakımından gül bahçesi de Bağdat ülkesine teşbih edilmektedir:

Şahn-ı gül-şen mülk-i Bağdâd oldı âb-ı cüy Şat
Yâsemenler şu yüzinde seyr ider mânend-i bađ (G. 222/1)

"Gül bahçesi, Bağdat ülkesi; ırmağın suyu, Şat oldu. Yaseminler suyun üzerinde ördük gibi yüzer."

Bağdat, maddi ve manevi ışıltılarıyla sevgilinin yüzünün kendisine benzetilene olarak karşımıza çıkar:

Zülfüñüñ qaldı gönül mürği Qara Bağında
Ruñuñüñ görmege 'azm itmiş iken Bağdâdın (G. 374/2)

"Yüzünün Bağdat'ını görmeğe kasteden gönül kuşu, saçının Karabağ'da kaldı."

3. Buhara

Buhara, Orta Asya ülkesi Özbekistan'da yer alır. İpek Yolu üzerinde bulunur. Şehir, birçok devletin egemenliği altında kaldı. Bu şehir bir ilim ve kültür şehri olarak göze çarpar. Burada birçok ünlü İslam âlimi yetişmiştir.

Sultan III. Mehmed övgüsünde yazılan “Bahariyye”nin aşağıdaki beytinde “Buhara” ile mecaz-ı mürsel sanatıyla Buhara’da bulunan güzellikler dile getirilmektedir:

Zamāne hāl-i Hindü-yı benefşe zînetin görsün
Nişār itsün Sītānbūla Semerķand ü Buḫārāyı (K. 15/4)

“Bu devrin zenginleri, menekşenin Hintli beninin süsünü görüp İstanbul’a, Semerkant ve Buhara’yı saçsın.”

4. Dehlû

Dehlû, günümüzde “Yeni Delhi” olarak adlandırılan şehrin adıdır. Hindistan’ın kuze-yindedir. Aynı zamanda Hindistan’ın başkentidir.

Baki söz söyleme meydanında padişaha ait nevbetin kendisine nasip olduğunu dile getirir. Yani artık söz söyleme meydanının padişahı kendisi olduğunu beyan etmiş olur. Kûs; büyük davul, kös anlamına gelir. Devenin sırtında taşınan bu kös, kûs-ı hakanî olarak adlandırılmıştır. Savaş meydanında kazanılan zaferler bununla ilan edilirmiş (Pala, 2010: 337). Baki’nin söz meydanında padişahlığını ilan etme neveti davulunun sesi Dehlû’da (Yeni Delhi) bulunan büyük şair Hüsrev-i Dihlevî’nin kulağına ermiştir. Artık şöhreti uzaklara kadar ulaşmıştır:

Bākî suḫanda nevbet-i şāhî saña degüp
Dehlûda gūş-ı Ḥusreve irdi şadâ-yı kûs (G. 212/7)

“Ey Baki, söz meydanında padişahlığını ilan etme neveti (artık) sana gelmiştir. Baki’nin söz meydanında padişah olduğunu ilan eden davulunun sesi Dehlû’da (Yeni Delhi) bulunan büyük şair Hüsrev-i Dihlevî’nin kulağına ulaşmıştır.”

5. İsfahan

İran’ın dördüncü büyük şehri ve aynı adı taşıyan eyalet merkezinin ismidir. Bazı eski Farsça kaynaklarda Sipahan ve Arapça kaynaklarda adı İsbahan, Sibahan olarak yer alır. Genel kabul bulan görüşe göre kelime sözlükte “-atlı- askerler” manasındadır. Sasani ordusu, bir savaş hâlinde düz bir yerde bir araya geldiği için bu isim verilmiştir. Merkezi İran platosunun su kaynağı Zayenderud ırmağının solunda yer alır. Yahudiye’ye yaklaşık olarak 2 mil uzaklıktaki eski Gaba/ Gay, Gey (Ar. Cey) şehrinin yerinde inşa edilmiştir. Bu sebepten şehirde kesilen kimi İslami sikkelerde Cey adına da tesadüf edilir (Özgüdenli, 2000: 497). Kadınların süs için göz kapakları içine çektikleri siyahımsı ve laciverd toza sürme adı verilir. İsfahan sürmesi çok meşhurdur ve bu yüzden edebiyatımızda “kuhl-i İsfahani” sözü çok geçer (Onay, 2000: 381-382).

Baki Divanı’nda “İsfahan” adı altı kez kullanılmıştır. Kelimenin üç farklı şekilde ele alındığı görülür. İlkinde İsfahan sürmesi söz konusu edilmiş, bu bağlamda imgeler ortaya konulmuştur. Sevgilinin yolu toprağının kıymetli oluşu, İsfahan sürmesinin göz karartıp üzerine düşmesi imgesiyle anlatılmaktadır:

Göz karar dur düşerdi hāk-i rehin
Görse ger sürme-i Şifāhānī (G. 488/4)

“İsfahan sürmesi eğer sevgilinin yolunun toprağını görse göz karartıp üzerine düşerdi.”

Sevgilinin yolunun tozu, âşıkların gözü için İsfahan sürmesi gibidir:

Bād şol dem ki ğubār-ı reh-i cānān getürür
Nazar-ı ehl-i dile kühl-i Şifāhān getürür (G. 131/1)

“Rüzgâr, sevgilinin yolunun tozunu getirdiğinde, (sanki) âşıkların gözüne İsfahan sürmesini getirir.”

İkincisinde tarihî olaylar perspektifinde İsfahan sürmesi konu edilmiş ve bu bağlamda beyitler oluşturulmuş. Sultan III. Murad övgüsünde kaleme alınan “Bahariyye”deki beyitte sabah rüzgârının, durmadan İsfahan semtine Sultan III. Murad’ın ayağı toprağını getirdiği ve ileri gelen insanların gözlerine sürme yaptığı ileri sürülmüştür:

Turmadı çekdi Şifāhān semtine bād-ı şabā
Hāk-i pâyın sürme-i ešrāf u a‘ yān eyledi (K. 7/23)

“Sabah rüzgârı, ayağı toprağını durmadan İsfahan semtine getirip ileri gelen insanların gözleri için sürme eyledi.”

Aşağıya kaydettiğimiz iki beyitte de tarihî gerçeklik ve İsfahan sürmesi bağlamında beyitlerin meydana getirildiği görülmektedir:

Hirāsān oldı a‘ yān-ı Ğorāsān gözlerin açdı
Şabā gerd-i siyāhın sürmesiyle İsfahān üzre (K. 8/13)

“Sabah rüzgârı (Sultan III. Murad’ın atının) siyah tozunu İsfahan üzerine sürmesiyle Horasan’ın ileri gelenleri korkup gözlerini açtı.”

Ğubār-ı na‘ l-i esbin dāde-i a‘ dāya kühl itdi
Ne Tebrizin ğodi ceddūn ne Ğazvīn ü Şifāhānı (G. 546/6)

“Atının nalının tozu düşmanın gözüne sürme eyledi. Senin atan ne Tebriz’i bıraktı ne de Kazvin ve İsfahan’ı... Hepsini fethetti.”

Üçüncü kategoride ise tek bir beyit bulunur. Kelimenin makam anlamı dolayısıyla iham-ı tenasüp sanatı meydana getirilmiştir:

Mağāmın āsitān-ı yār idenler
Ğoyup ğitmez Şifāhān u Ğicāza (G. 453/2)

“Durağın sevgilinin eşiği eyleyenler İsfahan ve Hicaz’a gitmez.”

6. İstanbul

İstanbul’un kuruluşu Kral Byzas’ın hükümdar olduğu MÖ 667’e kadar gider. Umumi görüş kentin bu zamanda kurulduğudur. Bugün Topkapı Sarayı’nın olduğu yerde Byzantion adıyla bir şehir kurulur ve burası kısa bir zaman içerisinde jeopolitik konumundan

ötürü gittikçe gelişen önemli bir merkez hâline gelir. MS 193'te Roma İmparatoru Septimius Severus, şehri düşmana yardım etmesi sebebiyle harap eder. MS 196'da şehir Roma İmparatorluğu'na katılır. İmparator Septimius Severus, daha sonra şehri yeniden inşa edip bayındır hâle getirir. İmparator Constantinus MS 4. yüzyılda şehri onarmış, etrafını da surlarla çevirmiştir. Şehir, MS 330 tarihinde Constantinopolis adıyla Roma'nın başkenti yapılmıştır. 395'de Roma ikiye Doğu ve Batı olmak üzere ayrılır. Constantinopolis, Doğu Roma'nın (Bizans) başkenti olarak kalır. 1453'te Bizans ortadan kaldırılınca İstanbul Osmanlı İmparatorluğu'nun da başkenti olmuştur. Bayındırlık faaliyetleri Osmanlı döneminde de devam eder ve İstanbul'a çeşitli eserler kazandırılır.

Tezkirelerde unvanlı olarak yer alan şehirlerden biri de İstanbul'dur. İstanbul için kullanılan unvanlar şunlardır: “Belde-i Tayyibe”, “Darüddevle, Darülmülk, Darüssaltana”, “Darüleman”, “Darülhilafet”, “Mahmiye”, “Mahrusa” (Aydın, 2017:44-45).

Divan şiirinde İstanbul; suyunun ve havasının hoşluğu, cennet gibi güzelliği, güzelle-
rinin eşsizliği, İstanbul Türkçesinin hususiyeti yanı sıra bir ilim, eğlence ve ticaret mer-
kezi olarak geçer. Bununla birlikte benzerlerinden üstün bir şekilde semt, liman, meydan,
yeşil alanları ile zikredilir (Yeniterzi, 2009: 317).

Divan'da İstanbul'un belli bir özelliği sebebiyle ele alındığını söylemek mümkün de-
ğildir. Servi boylu güzellerin yolun iki tarafına dizilmesi neticesinde İstanbul'un yolları
gül bahçesi yoluna dönmüştür:

Serv-ķāmetler iki yanın alurlar yoluñ
Rāh-ı gülzāre döner yolları İstanbuluñ (G. 266/1)

“Servi boylular yolun iki tarafına dizilirler. İstanbul'un yolları gül bahçesi yoluna
benzer.”

Gönül, İstanbul'un güzellerinden vazgeçmemektedir:

Dil-rübālarla ‘aceb kesreti var her yoluñ
Geçemez hüblarından gönül İstanbuluñ (G. 267/1)

“Sevgililerle her yolun şaşılacak şekilde çokluğu var. Gönül, İstanbul'un güzellerin-
den vazgeçemez.”

İstanbul'a gelen şarap gemisinin yakalanması ve Kanuni Sultan Süleyman dönemin-
deki şarap yasağının mevzubahis edildiği beyitte Sultan Süleyman'ın kahr kılıcı, meyha-
ne yolunu, İstanbul ve Galata'yı su gibi ayırmıştır:

Reh-i mey-ķāneyi kaç' itdi tīg-i ķahrı sulķānuñ
Şu gibi arasın kesdi Sitanbül u Ķalātānuñ (G. 279/1)

“Sultan Süleyman'ın ezici gücünün kılıcı, meyhaneye giden yolu kesti. İstanbul ve
Galata'yı su gibi ayırdı.”

Baki Divan'da Sultan III. Mehmed övgüsünde bir “Bahariyye” kaleme almıştır. Bu
kasidenin tabiat tasviri yapılan beyitlerden birinde devrin zenginlerinin, Semerkant ve
Buhara'da yer alan güzellikleri İstanbul'a saçması temennisi yer alır:

Zamāne hāl-i Hindū-yı benefşe zīnetin görsün
Nişār itsün Sītānbūla Semerķand ü Buḡārāyı (K. 15/4)

“Bu devrin zenginleri, menekşenin Hintli beninin süsünü görsün. İstanbul’a, Semerkant ve Buhara’yı saçsın.”

7. Kazvin

İran’da bir şehir olan Kazvin, aynı ismi taşıyan idari birimin merkezinin adıdır. Tahran’ın 150 km. kuzeybatısında ve denizden 1290 m. yükseklikte kanalların suladığı bağlar, bahçeler arasında bulunan şehir, Elburz dağlarının güney eteğindedir. Şehir, sanayi merkezi ve bir tarım pazarı konumundadır. 2001 yılında nüfusu tahminen 309.500’dür. Sasani Hükümdarı I. Şahpur miladi 250 yılı civarında, Deylemlerin akınlarını engellemek için imparatorluğun kuzey sınırlarını korumak maksadıyla şehri, bir garnizon olarak inşa etmiştir (Bazin, 2002:154).

Sultan III. Murad’ın atasının Tebriz, Kazvin ve İsfahan’ı fethettiğinin söylendiği beyitte Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde bu yerlerden sadece Tebriz’in alındığını görmekteyiz:

Ġubār-ı na‘l-i esbin dīde-i a‘dāya kühl itdi
Ne Tebrīzin ķodi ceddūñ ne Ķazvīn ü Şifāhānı (G. 546/6)

“Atının nalının tozunu düşmanın gözüne sürme eyledi. Senin atan ne Tebriz’i bıraktı ne de Kazvin ve İsfahan’ı...”

8. Necef

Irak’ın başkenti Bağdat’ın güneyinde bulunan bir kenttir. Hz. Ali’nin türbesi bu kenttedir. Bu sebepten Hz. Ali’nin lakaplarından biri de “dürr-i Necef”tir. “Dürr-i Necef” tabiri aşağıdaki beyitte Hz. Ali’nin lakaplarından birisi olması hasebiyle geçmektedir. Ayrıca bu lakaptaki dürr (inci) ile sadef (istiridye) arasında bir ilgi de kurulmaktadır:

Ķıymet gerekse ķavlūñe dürr-i Necef gibi
Bihūde yire açma dehānuñ şadef gibi (G. 522/1)

“Senin sözüne Necef incisi gibi kıymet gerekirse boş yere ağzını istiridye gibi açma (Çünkü Necef incisi gibi bir inci bulunmaz).”

9. Şirvan

Günümüzde Merkezi Horasan, Güney Horasan ve Kuzey Horasan olarak üçe ayrılan İran’ın Kuzey Horasan eyaletinin idari yapısı içerisinde bulunur. Kuzey Horasan eyaletinin 7 şehristanından biri de Şirvan’dır. Bu şehristanın yönetim merkezi ise aynı ismi taşıyan Şirvan şehridir. III. Murad övgüsünde kaleme alınan gazeldeki beyitte 1578’de Şirvan’ın fethedilmesi hadisesi şairane olarak dile getirilmektedir:

Bi-ḥamdi'llāh ki yāri kıldı ferr-i baḥt-ı sultānī
Müyesser eyledi Bārī Te'ālā feth-i Şirvānı (G. 546/1)

“Allah’a şükürler olsun, Allah, sultanın bahtının aydınlığını yardımcı etti, Allah Teâla Şirvan’ın fethini nasip eyledi.

10. Semerkant

Orta Asya’nın en eski şehirlerinden olan Semerkant Özbekistan’a bağlı bir şehirdir. Şehir, İpekyolu üzerinde konumlandığı için stratejik bir öneme sahiptir. Bu yüzden tarih boyunca önemli bir şehir hüviyetini taşımıştır. Semerkant’ta birçok farklı devlet hüküm sürmüştür. Şehir, 14. yüzyılda Timur İmparatorluğu’na başkentlik yapar. Burada birçok İslam âlimi yetişmiştir.

Sultan III. Mehmed adına kaleme alınan “Bahariyye”de bahar tasvirinin yapıldığı yerde geçen beyitte “Semerkant” kelimesi ile Semerkant’taki güzellikler kastedilir:

Zamāne ḥāl-i Hindū-yı benefşe zīnetin görsün
Nişār itsün Sitānbūla Semerḳand ü Buḥārāyı (K. 15/4)

“Bu devrin zenginleri, menekşenin Hintli beninin süsünü görsün. İstanbul’a, Semerkant ve Buhara’yı saçsın.”

11. Şam

Suriye’nin en büyük kenti ve başşehridir. Barada ırmağı kıyısında bulunan şehir, yükseltisi 730 m olan Guta vahasında Cebel Kasiyun’un eteğinde yer alır. Düzgün yollarla Beyrut ve Amman’a, özel taşıtlarla aşılabilen bir çöl yoluyla da Irak’a bağlanır. Demiryolu hattıyla da Halep’e ve Ürdün sınırı yakınındaki Dara’ya ulaşır. Uluslararası ulaşımı, 31 km doğusundaki el-Mazza havaalanı sağlamaktadır. Şam, İslamiyet öncesinde (MÖ 11-8. yüzyıllar arasında) Eskiçağ’da bir Arami krallığının başkentidir. Şehir, Emevi İmparatorluğu’nun merkezi olunca (660), Dimaşku’ş-Şam (ya da Dimaşk, Dimuşk) adıyla önemli ölçüde gelişim gösterdi. Eyyubiler (1176-1260) ve Memlukler (1260-1516) hükümranlığı dönemlerinde, Kahire’den sonra imparatorluğun ikinci kenti olarak önemi sürdürdü. Mercidabık zaferinden (1516) sonra Osmanlı topraklarına dâhil oldu. 1832-1840 arasında Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın birlikleri tarafından işgal edildi. Türk ordusunun Birinci Dünya Savaşı’nda Nablus Meydan Savaşı’nda yenilmesi üzerine Türk hâkimiyetinden çıktı. Bir zaman Fransa işgalinde kaldı. Daha sonra Suriye devletinin başkenti oldu (“Şam”, 1993, Grolier International Americana Encyclopedia: 189).

Osmanlının unvanlı şehirlerinden biri de Şam’dır. Şam için genel olarak “Behişt/Cennet-meşam”, “Darüsselam”, “Şerefencam” unvanlarının kullanılmasının yanı sıra yaygın olmamakla beraber bazı tezkirelerde Şam için kullanılan farklı unvanlar da tespit edilmiştir (Aydın, 2017: 50-51).

Yezid'in emri ile Mekke'nin kuşatılması tarihî gerçekliğini kurgusal olarak anlatan beyitte, Şamiyan kelimesinin “çalgıcılar” manası ile “hicaz” ve “miyan” kelimelerinin musiki makamı anlamı iham-ı tenasüp oluşturmaktadır:

Ruhsârûñ üzre turralar olmuş girih girih
Güyâ Hicâza bağladılar Şâmiyân miyân (K. 1/29)

“Yanaklarının üzerindeki saçların düğüm düğüm olmuş. Sanki Şamlılar Hicaz'a (saldırmak için) hazırlandılar.”

Rüzgâr, sevgilinin saçından Hicaz toprağına pek az bir şey ulaştırırsa hacılar bununla yetinip Şam'a çıkmayacaklardır. Burada sevgilinin saçının rengi ile Şam arasında bir ilişki kurulmuştur:

Berr-i Hicâza şemme-i zülfüñ yitürse bād
Huccâc kıla bâdiyede Şâma çıkmaya (G. 474/2)

“Rüzgâr senin saçından pek az bir şeyi Hicaz toprağına ulaştırırsa hacılar çölde kalıp Şam'a ulaşmaz.”

12. Tebriz:

İran'ın kuzeybatısında yer alan bir ildir. Tahran'dan 515 km uzaklıktaki Sahend Tepesi'nin eteklerinde kurulmuştur. Ülkenin dördüncü büyük kenti olan Tebriz, Farsçada “ateş akıtan” manasına gelir. Kentin bu adını, etrafındaki meşhur kaplıcalardan aldığı tahmin edilmektedir. Deprem kuşağında yer alan kent tarihte birçok defa şiddetli depremlerin olması neticesinde yıkılmıştır. Şehir sert bir karasal iklime sahiptir. 13. yüzyılda Moğollar ve 16. yüzyılda Safeviler döneminde başkent olmuştur. Bugün Doğu Azerbaycan ilinin merkezidir. Meşhed Müslümanlarının kutsal saydıkları şehirdir. 15. yüzyıldan kalan çini-leri ile meşhur Mavi Cami, şehirdeki önemli tarihî eserler arasındadır. Ayrıca şehir, kendi adıyla bilinen halılarıyla tanınmaktadır. Bulunduğu coğrafyanın önemli bir ticaret merkezidir. Kentte halı üretiminin yanında dokuma yapılır. Ayrıca tarım makineleri, çimento ve ev eşyaları imal edilir. Safeviler devrinde İran'ın başkenti yapılan Tebriz, Çaldıran Savaşı'ndan (1514) sonra Osmanlı Devleti'nin idaresine geçer. Daha sonrasında şehrin yönetimi bazen Osmanlılarda bazen de İranlılarda kaldı. 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra İran'a bırakılan şehir tamamen İran'da kaldı (“Tebriz”, 1993, Temel Britannica Ansiklopedisi: 100).

Baki, Sultan III. Murad'ın arzu etmesi durumunda akarsuyunu Tebriz toprağına akıtacağı, yine arzu etmesi hâlinde Tebriz toprağını akarsuyun üzerine dökeceği iddiasındadır:

Dilirse ağıdur âb-ı revânı hâk-i Tebrîze
Dilirse hâk-i Tebrîzi döker âb-ı revân üzre (K. 8/14)

“İsterse akarsuyu Tebriz toprağına akıtır. İsterse Tebriz toprağını akarsu üzerine döker.”

Sultan III. Murad'ın övüldüğü beyitte onun atasının Tebriz, Kazvin ve İsfahan'ı fethettiği anlatılmaktadır. Sultan Selim ve Kanuni dönemlerinde yukarıda zikredilen yerlerden sadece Tebriz'in fethedilmiştir:

Ğubār-ı na' l-i esbin dīde-i a' dāya kühl itdi
Ne Tebrizin ğodı ceddūn ne Ğazvīn ü Şıfāhānı (G. 546/6)

“Atının nalının tozu düşmanın gözüne sürme eyledi. Senin atan ne Tebriz'i bıraktı ne de Kazvin ve İsfahan'ı...”

Sonuç

Aden isminin geçtiği beyitlerde inci ile ilgili tasvirlerin yapıldığı tespit edildi. *Divan*'da Bağdat şehri, Dicle ve Şat nehirleriyle ilintili olarak geçer. Bir beyitte Bağdat, maddi ve manevi ışıltularıyla sevgilinin yüzünün kendisine benzetilene olarak karşımıza çıkıyor. Orta Asya ülkesi Özbekistan'da bulunan Buhara, içerisindeki güzellikler bakımından konu edilir. Dehlû'ya, günümüzde “Yeni Delhi” olarak adlandırılan şehre, büyük şair Hüsrev-i Dihlevi'nin yaşadığı memleket olması bakımından yer verilir. İsfahan, divan şiirindeki anlayış paralelinde, sürmenin çıkarıldığı yer olması dolayısıyla, sürme ile ilgili olarak ele alınmıştır. Tek bir beyitte kelimenin makam anlamı dolayısıyla iham-ı tenasüp sanatı meydana getirilmiştir. İki beyitte de tarihî gerçeklik ve İsfahan sürmesi bağlamında beyitlerin meydana getirildiği görülüyor. *Divan*'da İstanbul, içerisinde yaşanan hayatın tasviri perspektifinde yer almıştır. Bir beyitte, İstanbul'a gelen şarap gemisinin yakalanması ve Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki şarap yasağı mevzubahis edilmiştir. Kazvin, İran'da bir şehrin ve aynı isimli idari birim merkezinin adıdır. Eserde tek bir beyitte, Osmanlı devletinin fethettiği yerlerden biri olması hasebiyle Kazvin yer bulur.

Hz. Ali'nin türbesinin bulunduğu yer olan Necf, Irak'ın başkenti Bağdat'ın güneyinde konumlanmış bir kenttir. Bundan dolayı, Hz. Ali'nin lakaplarından biri de “dürr-i Necf”tir. Baki, bir beyitte Necf şehrine yer vermiş ve “dürr-i Necf” tabirini Hz. Ali'nin lakaplarından biri olması dolayısıyla kullanmıştır. *Divan*'da geçen İran şehirlerinden biri de Şirvan'dır. III. Murad övgüsünde kaleme alınan gazeldeki beyitte 1578'de Şirvan'ın fethedilmesi hadisesi şairane olarak dile getirilmiştir. Özbekistan'a bağlı bir şehir olan Semerkant, Orta Asya'nın en eski şehirlerinden biridir. Sadece bir beyitte rastlanılan “Semerkant” kelimesi ile Semerkant'taki güzellikler kastedilir. Suriye'nin en büyük kenti ve başşehri olan Şam, aynı zamanda, Osmanlı'nın unvanlı şehirlerinden biridir. Baki, iki beyitte Şam şehrine yer verir. İlkinde, Yezid'in emri ile Mekke'nin kuşatılması tarihî gerçekliğini kurgusal olarak anlatır. Buna ilaveten, Şamiyan kelimesinin “çalgıcılar” manası ile “hicaz” ve “miyan” kelimelerinin musiki makamı anlamı iham-ı tenasüp oluşturur. Bir başka beyitte ise Şam kelimesi, coğrafya adı olarak karşımıza çıkar. Ayrıca sevgilinin saçının rengi ile Şam kelimesinin akşam manası arasında bir ilişki kurulur. İran'ın kuzeybatısında yer alan Tebriz, iki beyitte Osmanlı Devleti'nin siyaseti ve III. Murad'ın övgüsü bağlamında coğrafi bir yer adı olarak ele alınır.

Kaynakça

- Aktaş, H. (2012). Disiplinlerarası ilişkiler bağlamında şiir ve coğrafya. *Studies of The Ottoman Domain*. 2 (3), s. 1-25.
- Arıkoğlu, İ. (2008). Divan şiirinde şehir adlarının tevriyeli kullanımı Aydın- tire örneği. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 23, s. 137-144.
- Aydın, A. (Güz/2017). Şair tezkirelerine göre Osmanlının unvanlı şehirleri. *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, 8 (3), s. 35-56.
- Bazın, M. (2002). Kazvin. *DİA*. C. 25, (s. 154-155) içinde, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı,
- Dilçin, C. (2007). Divan şiirinde çağrışım ögesi olarak yer adları. *Tunca Kortantamer İçin*, Ege Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Yayın No:6, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Küçük, S. (1994). *Bâkî divânı tenkitli basım*. Ankara: TDK Yay.
- Özgüdenli, O.G. (2000). İsfahan. *DİA*, C. 22, (s. 497-502) içinde, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Onay, A.T. (2000). *Eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı* (haz. C. Kurnaz). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yay.
- Sazyek, H. (2013). Edebiyat niçin insansız olmaz?, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(8), p. 1127-1139.
- “Tebriz” (1993). *Temel Britannica Ansiklopedisi*, C. 17, s. 100, İstanbul.
- Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı Şehirleri*. İstanbul.
- Turan, S. (2010). Mihrî Hatun Divanı’nda şehir methiyesine bir örnek: Lâdik. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), s. 597-604.
- Turan, S. ve Çetin, K. (2018). Klâsik Türk şiirinde balkan coğrafyasının izini sürmek. *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, S. 22, s. 412-437.
- “Şam” (1993). *Grolier International Americana Encyclopedia, Grolier Incorporated-Sabah*, C. 12, s. 189, İstanbul:
- Vurmay, M. A. (2010). Edebiyat, coğrafya ve uzam: Hardy’nin yuvaya dönüş adlı romanı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 50(2), s. 207-220.
- Yeniterzi, E. (2009). Klasik Türk şiirinde ülke ve şehirlerin meşhur özellikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı [Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı]*, 3(15), s. 301-334.